

VILNIUS UNIVERSITY
INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE
LITHUANIAN ACADEMY OF MUSIC AND THEATRE

Vita
DŽEKČIORIŪTĖ-MEDEIŠIENĖ

Children's Mythical Fears in Lithuanian Folklore Practices

SUMMARY OF DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
Ethnology (H 006)

VILNIUS 2022

The dissertation was prepared between 2013 and 2022 at Vilnius University.

Academic supervisor – Dr. Dainius Razauskas (Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Humanities, Ethnology, H 006).

Academic consultant – Prof. Dr. Birutė Jasiūnaitė (Vilnius University, Humanities, Philology, H 004).

This doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairperson – Dr. Radvilė Racėnaitė (Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Humanities, Ethnology, H 006).

Members:

Assoc. Prof. Dr. Laimutė Anglickienė (Vytaytas Magnus University, Humanities, Ethnology, H 006).

Prof. Dr. Rimantas Balsys (Klaipėda University, Humanities, Ethnology, H 006).

Dr. Jurgita Macijauskaitė-Bonda (Vytaytas Magnus University, Humanities, Ethnology, H 006).

Dr. Rasa Paukštytė-Šaknienė (Lithuanian Institute of History, Humanities, Ethnology, H 006).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 13:00 on 29 November 2022 in the first floor meeting room in the Central Building of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore.

Address: Antakalnio str. 6, Vilnius, Lithuania

Tel. +370 526 21943; e-mail: direk@liti.lt

The text of this dissertation can be accessed at the libraries of Vilnius University, Institute of Lithuanian Literature and Folklore, and Lithuanian Academy of Music and Theatre as well as on the website of Vilnius University: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS
LIETUVOS MUZIKOS IR TEATRO AKADEMIJA

Vita
DŽEKČIORIŪTĖ-MEDEIŠIENĖ

Vaikų mitinės baimės lietuvių folkloro praktikose

DAKTARO DISERTACIJOS SANTRAUKA

Humanitariniai mokslai,
Etnologija (H 006)

VILNIUS 2022

Disertacija rengta 2013–2022 metais Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas – dr. Dainius Razauskas (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija, H 006).

Mokslinė konsultantė – prof. dr. Birutė Jasiūnaitė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija, H 004).

Gynimo taryba:

Pirmininkė – dr. Radvilė Racėnaitė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija, H 006).

Nariai:

doc. dr. Laimutė Anglickienė (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija, H 006),

prof. dr. Rimantas Balsys (Klaipėdos universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija, H 006),

dr. Jurgita Macijauskaitė-Bonda (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija, H 006),

dr. Rasa Paukštytė-Šaknienė (Lietuvos istorijos institutas, Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija, H 006).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2022 m. lapkričio mėn. 29 d. 13 val. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Centrinį rūmų 1 aukšto posėdžių salėje. Adresas: Antakalnio g. 6, Vilnius, Lietuva), tel. +370 526 21943 ; el. paštas: direk@liti.lt

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijos bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu: <https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendori>

SUMMARY

INTRODUCTION

The object of the research is the expression and experience of children's mythical fears in Lithuanian folklore practices.

Research problem. Fear, as other basic emotions, can be perceived as a dual phenomenon: on the one hand, it is closely related to human psychophysiology and is partially innate; on the other hand, it is learned socially, therefore, it is acquired.¹ This duality of the notion of fear makes its research in human sciences complex as it is difficult to distinguish the psychophysiological expression from how fear is reflected in culture and how culture shapes it. It may be discussed what is more important to emotions - their innate psychophysiological nature or the influence of culture. Though this work tries to take into account both aspects and look for their points of mutual interaction, it is still a piece of folkloristic research and therefore looks at fear more as a culturally influenced emotion.

Mythical fears are fears that have mythical shapes of expression and mythical explanation. They can be related to real threats but they are not limited to them. Children's mythical fears are a multifaceted phenomenon that encompasses children's psychophysical and social development, mythical thinking and the expression of emotions in culture. From the moment of birth, children live in the environment where they take over cultural constructs as they are rendered by adults. These constructs are presented through folklore practices - various actions related to folklore. Fear can be created consciously and can just transpire. This depends on differing relationships of power. The

¹ Ekman Paul. "Basic Emotions", in: *Handbook of Cognition and Emotion*, ed. Tim Dalgleish and Mick Power, Chichester: John Wiley & Sons, 1999, p. 51.

person that creates fear has a wish to frighten another, and fear comes to a person that is afraid. In traditional culture, parents, making use of a power relationship, made children experience fears and used them as a means to control children. It is this social children's control that makes mythical fears come into view. This attitude towards the child is an inner phenomenon of the tradition and differs from some anthropological works that study contemporary childhood and may be called child-centered.² Child-centered approach is based on attachment theory that was developed in the middle of the 20th century by psychologist John Bowlby and focuses on child individuality and high responsiveness to their needs.³ In today's world, parents and teachers follow this approach and avoid any situations that may frighten children.⁴ American anthropologist David Lancy presents a model of neontocracy versus gerontocracy based on long-term and varied studies of various world cultures, both old and contemporary ones. According to this scientist, neontocracy is a consequence of the Western culture of the 20th century which is typical only of a small part of various world cultures where children are socially highly valued and the activities of parents and grandparents are directed towards children's welfare. Inversely, even today, gerontocracy that is typical of pre-modern European culture and all traditional cultures is still widespread in many parts of the world - in gerontocracy, old people and adults, and not children, are highly esteemed.⁵ Socially

² Meloni Francesca, Vanthuyne Karine, Rousseau Cecile. "Towards a Relational Ethics: Rethinking Ethics, Agency and Dependency in Research with Children and Youth", *Anthropological Theory*, Vol. 15(1), 2015, p. 106–123.

³ Lancy David F. "Babies aren't persons", in: *Different Faces of Attachment: Cultural Variations of a Universal Human Need*, eds. H. Keller and H. Otto, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, p. 66–70.

⁴ Lancy David F. *Raising Children: Surprising Insights from Other Cultures*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017, p. 104.

⁵ Lancy David F. "Babies aren't persons", in: *Different Faces of Attachment: Cultural Variations of a Universal Human Need*, eds. H. Keller and H. Otto,

(though not biologically), up to a certain age children may even be considered as 'non-persons'.⁶ In gerontocratic traditional Lithuanian culture, where a community way of life and community norms were of particular importance, the child was considered to be a part of the community, without emphasising its individuality. He was looked at as an object to be socialised rather than a separate actor with their own voice. The dissertation takes this attitude of traditional culture, which is supported by folklore and ethnographic sources used in research, into account.

Some folklorists highlight that one of the main functions of folklore is child socialisation in their community. In this case, folklore is used as a means of praise or chastising.⁷ Folklore practices that relate to children's mythical fears are undoubtedly of chastising nature. American researcher Simon J. Bronner calls folklore that fulfils this function punitive folklore,⁸ and anthropologist David F. Lancy names it coercive pedagogy, which, besides frightening, also includes ridiculing, teasing and shaming children as well as physical punishments.⁹ Echoing Bronner, it can be stated that childhood research in traditional Lithuanian culture from the perspective of

Cambridge: Cambridge University Press, 2014, p. 77, 90; Lancy David F. 2017. *Raising Children: Surprising Insights from Other Cultures*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017, p. 5–6.

⁶ Lancy David F. "Babies aren't persons", in: *Different Faces of Attachment: Cultural Variations of a Universal Human Need*, eds. H. Keller and H. Otto, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, p. 66; Lancy David F. 2017. *Raising Children: Surprising Insights from Other Cultures*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017, p. 33.

⁷ Asplund Ingemark Camilla, Ingemark Dominic. *Representations of Fear: Verbalising Emotion in Ancient Roman Folk Narrative*, (*FF Communications*, No. 320), Helsinki: Academia Scientarium Fennica, 2020, p. 22.

⁸ Bronner Simon J. *The Practice of Folklore: Essays toward a Theory of Tradition*, Jackson: University Press of Mississippi, 2019, 86.

⁹ Lancy David F. *Raising Children: Surprising Insights from Other Cultures*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017, p. 101–105.

folklore practices is an important element in the reflection that tradition serves as social-psychological power imposing a certain worldview.¹⁰

Routinely, traditional folk culture survived in village communities up to and including the middle of the 20th century.¹¹ Materials and data researched in the dissertation cover the period between the end of the 19th century and the first part of the 20th century. Contextual materials are also important to the topic of the dissertation, and very often these are texts that were written down in the second half of the 20th century and reflect the realities of the beginning of the 20th century and sometimes even the end of the 19th century. Nevertheless, some existing features of folklore texts even at the end of the 20th century can reflect the continuation of the traditional culture.

This research employs various folklore and ethnographic materials that includes practices of child raising and ethnomedicine, beliefs that reflect mythical thinking and relate to the notion of the child and fears, and other folklore texts of the end of the 19th century to the first part of the 20th century. Special attention is paid to the circumstances of text presentation and folklore practices related to them. Some materials that are relevant to this research, such as frightening expression used for children, have not been systematically collected or classified; therefore, personal childhood memories of older people and remarks made by folklore compilers in written works were also surveyed. Moreover, this enabled to find descriptions of circumstances of telling of folk-belief legends and tales of magic relevant to the research of children's mythical fears.

¹⁰ Bronner Simon J. *The Practice of Folklore: Essays toward a Theory of Tradition*, Jackson: University Press of Mississippi, 2019, p. XVII.

¹¹ Stark Laura. „Sorcerers and Their Social Context in 19th–20th Century Rural Finland“, *ARV Nordic Year book of Folklore*, Vol. 63, 2007, p. 7.

Folklore is related to mythology because without the latter it is impossible to explain the origins of many of its ideas and images.¹² Folklore texts reflect various sociocultural phenomena and they are one way of expressing mythical thinking. This is why the dissertation studies children's mythical fears by analysing folklore texts (frightening expressions used for children, folk-belief legends and tales of magic), the circumstances of their presentation and manifestations of child raising practices that existed during the period under consideration. According to Finnish folklorist Lauri Honko, one of the psychophysical conditions that determine human mythical experience is fear.¹³ Depending on how frightening motifs are depicted in works of various genres, ways of experiencing fear also differ. Children experience fear when they hear frightening expressions in a different way than when listening to folk-belief legends or tales with cruel and violent elements. It is sometimes difficult to determine the genre of folklore texts precisely, due to some genre transformations and interaction between various genres - this is analysed in the dissertation on the basis of folklorist works¹⁴ that

¹² Sauka Donatas. *Lietuvių tautosaka*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 14.

¹³ Honko Lauri 2013. *Theoretical Milestones: Selected writings of Lauri Honko*, ed. Pekka Hakamies and Anneli Honko, (*Folklore Fellows' Communications*, No. 304), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2013, p. 140.

¹⁴ von Sydow Carl Wilhelm. *Selecteds Papeers on Folklore*, ed. L. Bodker, Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1948, p. 89–105, 166–188; Briggs Charles L. "The Pragmatics of Proverb Performances in New Mexican Spanish", *American Anthropologist*, vol. 87, No. 4, 1985, p. 793–810; Briggs Charles L. "Treasure Tales and Pedagogical Discourse in Mexicano New Mexico", *The Journal of American Folklore*, Vol. 98, No. 389, 1985, p. 287–314; Dégh Linda 1969. *Story-Telling in a Hungarian Peasant Community*, translated by Emily M. Schossberger, Bloomington–London: Indiana University Press, 1969; Dégh Linda. *Narratives in Society: a Performer-Centered Study of Narration*, (*FF Communications*, No. 255), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1995; Röhrich Lutz. *Folktales and Reality*,

discuss the purpose of different folklore genres and their psychological and social meanings. In studying children's mythical fears, it is very important to consider how these fears were experienced and therefore one needs to take into account the circumstances of such experiences. Various folklore practices that describe situations in which folklore texts are actualized provide most relevant details of such experiences.

Terms and theoretical approaches

Religion and mythology are closely interlinked; therefore, it is evident that some terms of religious studies are also used in mythology research. One such concept that is employed in this dissertation is *the numinous* or *numinous experience* developed by German theologian and the founder of the phenomenology of religion Rudolf Otto.¹⁵ Numinous experience combines two quite different emotional states: fear and terror that arise from divine greatness and mystery, and attraction and fascination that the same mystery brings, also evoking marvel and curiosity.¹⁶ It is this ambivalence of numinous experience that manifests itself in the object of dissertation research, namely, children's mythical fears experienced through folklore practices - they evoke children's fascination and curiosity, or an attraction to frightening stories.

Another concept important in this dissertation is *the practice of folklore*. American Simon Bronner advocates for this term that appears in the framework of his theory of 'practice'.¹⁷ It is a rather wide concept

translated by Peter Tokofsky, Bloomington: Indiana University Press, 1991; Granbom-Herranen Liisa. "Proverbs from Childhood", *Proverbium*, Vol. 26, 2009, p. 151–170; Granbom-Herranen Liisa. "Women's Place in Finnish Proverbs from Childhood", *Folklore*, Vol. 46, 2010, p. 95–110; et al.

¹⁵ Otto Rudolf 1946. *The Idea of the Holy*, London: Oxford University Press.

¹⁶ Ibid: 31.

¹⁷ Bronner Simon J. *The Practice of Folklore: Essays toward a Theory of Tradition*, Jackson: University Press of Mississippi, 2019.

that encompasses folklore texts, performance and the context of their performance, alongside all actions related to these three aspects. Moreover, this also includes material culture, human bodily experiences with all emotional expressions and psychological and social aspects of the impact of folklore. All the above-mentioned criteria of this theory are important to this study, which focuses not only on the analysis of texts but also on the contextual materials that are important in terms of their psychological and social aspects. For this reason, the dissertation uses the theory of 'practice' as the main approach of research.

The intricacy of the object of the dissertation conditions the multidisciplinary nature of the study. The notion and expression of children's mythical fears under analysis is seen from the psychological and folklore research perspectives. The study attempts to follow the approaches that are characteristic of folklore and mythology studies; nevertheless, for the purpose of a more detailed study, it was necessary to include the science of psychology that studies mental phenomena. In balancing both fields, various aspects of experiences of children's mythical fears are discussed. Insights from several schools of thought in psychology (behavioural, cognitive, psychoanalytic and analytical psychology) were employed. Different approaches to the experiences of fear and human mental development of different schools of thoughts help demonstrate more detailed and nuanced features of children's mythical fears that are experienced through different folklore texts.

The aim and objectives of the research. The aim of the dissertation is to research how children's mythical fears manifested themselves and were experienced in Lithuanian folklore practices at the end of the 19th century and the first part of the 20th century.

To achieve this aim, the following objectives were defined:

1. Showing how Lithuanian folklore practices embodied the child's relation to the mythical world;

2. Examining the mythical expression and experience of children's fears in traditional frightening expressions used for children;

3. Establishing how children's experiences of mythical fears reveal themselves through frightening with folklore texts of expanded narrative, i.e. folk-belief legends and tales.

The novelty and relevance of the research. Researchers in Lithuania have so far carried out little research on how children's mythical fears are expressed in the traditional culture; therefore, this dissertation attempts to fill the current gap. In this dissertation, children's fears are researched from the perspective of folklore practices, which shed light on the mythical notion of the child and the circumstances surrounding folklore for children in Lithuania from the end of the 19th century to the first part of the 20th century. In the process of conducting this research, much contextual material of the folklore related to children's mythical fears has been collected. This has been quite challenging as the recording of the material during the period under consideration was fragmentary and is scattered through various sources. The topic of the research, namely, how cruel and frightful tales and folk-belief legends are told to children, has also been scarcely researched in the scientific field. Its relevance is also confirmed by constantly emerging discussions in the public discourse focusing on a possible negative impact of such narratives on children's development and mental state. The specificity and the object of the research also require to consider psychological approaches that have so far been quite absent from the works of folklore researchers in Lithuania. Furthermore, this dissertation employs two terms, namely, *mythical fears* and *folklore practices* that are not well-established in Lithuanian folklore studies. The concept of children's mythical fears is used with the aim of naming, as precisely as possible, and defining the researched object. As it was mentioned above, the term folklore practices is taken from the works of American folklorist Simon J. Bronner.

Research material and methods. This dissertation combines analytical, descriptive, interpretative and comparative methods. Folklore and ethnographic data are examined by employing analytical, descriptive and interpretative methods. The comparative method is used to find parallels with folklore practices of other nations expressing the child's relation to the mythical work. This method is also used to examine the materials that reflect different historical periods.

The dissertation makes use of folklore and ethnographic research sources that reveal Lithuanian folklore practices. Archival folklore sources (beliefs, customs, medical treatment practices, memories, stories, legends, tales, contextual folklore material) include materials from the Lithuanian Folklore Archives of the Institute of Lithuanian Literature And Folklore (LTR), the Archives of the Department of Ethnology and Anthropology of the Lithuanian Institute of History (LII ES) and the Ethnology and Folklore Archives of the Department of Cultural Studies of the Faculty of Humanities of Vytautas Magnus University (VDU ER). Research has also drawn on other important texts from various publications that included materials related to linguistic data (LKŽe, FŽ, VLKP), folklore (LRPS, LSP, LU, et al.), local history (DGKS, VėlMP, et al.) and personal memories reflecting an old way of village life (LKP, MarcP, MS, StMA, et al.).

In the analysis of experiences of children's mythical fears, besides analysing folklore texts, it is also crucial to look at the circumstances surrounding the presentation of these texts that are part of folklore practices and at personal memories relating to children's mythical fears.

Structure of the dissertation. The dissertation consists of the introduction, three parts, conclusions, lists of sources and bibliography references and the list of publications and presentations made on the topic of the dissertation.

The first part presents child's relation to the mythical work in the traditional Lithuanian culture. First, it discusses the place of a new-

born baby in the local village community, where mythical features are assigned to him/her. Next, it presents relations of these mythical children's features to mythical creatures and some animals, namely, fish and frogs, and to representatives on the sociocultural margins in the traditional Lithuanian worldview, namely, foreigners and beggars.

The second part analyses frightening expressions used for children, mythical constructs that instil fear and their expression. The features of fear that children experience through these constructs are analysed. The importance of sensory experience, mythical dimension and children's perception capabilities to children's mythical fears is discussed. Moreover, this part presents the typology of frightening expressions used for children and analyses in more detail mythical constructs of some notable characters present in frightening expressions used for children. Also, it presents some note-worthy characters of frightening expressions individually, namely, the frog, *baubas*¹⁸ and *maumas*¹⁹. Enacted intimidation is analysed as a special example of folklore practices. One section of this part discusses contemporary frightening expressions used for children. Though these contemporary frightening expressions fall outside the timeframe analysed in the dissertation, they are instrumental in highlighting the specificities of folklore texts characteristic of the traditional culture and the continuity of traditions.

The third part of the dissertation assesses how children experience mythical fears through folklore texts of expanded narrative, i.e. folk-belief legends and tales. This part analyses not so much the texts themselves but the circumstances of their presentation and genre features that are important in evoking fear. Also, cruel and violent elements of stories that instil fear in children are studied. Drawing on

¹⁸ A specific Lithuanian mythological creature used to frighten children which is equivalent to a boogeyman.

¹⁹ A specific Lithuanian mythological creature used to frighten children, similar to *baubas*, but usually lurking in the water.

various personal memories, this part presents how fear was experienced while listening to stories in the childhood. The importance of folklore practices as a way of overcoming fear and the significance of experiencing fear through stories for children are analysed.

Defendable statements of the dissertation:

1. One characteristic of traditional Lithuanian culture is a historical-social category of 'non-persons', and children belong to this category. 'Non-persons' were often mythologised; therefore, a mythical-social category, which discloses child's relation to the mythical world, can also be distinguished.

2. Child's relation to the mythical world manifests itself through mythical-social complexes that emerge as a result of children's links to mythical creatures, mythically significant animals and representatives of the community - all those serve the purpose of frightening somewhat older children.

3. Folklore practices that encourage to experience fear can be regarded as a means of separating the child from the mythical world and moving him/her closer to the human world.

4. Traditional frightening practices used for children were an important part of Lithuanian folklore practices at the end of the 19th century and the first part of the 20th century. Their functions were to shape children's appropriate social behaviour, understanding of the world and mythical worldview.

5. In the traditional Lithuanian culture, frightening children by means of tales and folk-belief legends was a folklore practice aimed at teaching children, evoking intense emotional feelings, reducing anxiety and helping them cope with their fears.

6. Whereas various folklore practices can be used to overcome fear, in the traditional Lithuanian culture those folklore practices that helped children overcome fear by encouraging the experiences of fear acquired particular significance.

CONCLUSIONS

1. Various aspects related to emotions permeate many areas of traditional worldview. Childhood research brings out fear as a social-psychological means of shaping a certain understanding of the world. Children's mythical fears, so far little researched in Lithuanian folklore studies, are one such means manifesting themselves through folklore practices that are analysed in this dissertation: frightening expressions, telling of folk-belief legends and tales. Folklore, ethnographic and customs data related to children's mythical fears are analysed through the perspective of various schools of thought in psychology and the theory of folklore practices developed by Simon J. Bronner. The latter has been especially instrumental in researching the object of the dissertation as it highlights the everyday nature of folklore used to frighten children, the importance of context and its psychological significance.

2. In the traditional Lithuanian culture, the state of being 'non-person' is a historical-social and mythical-social category, which, besides other 'non-persons', also includes children. It is this 'non-person' category that brings out the child's relation to other 'non-humans' that belong to the mythical world. The specificities of child's development shape certain mythical-social complexes that include children, mythical creatures, mythically important animals and certain community representatives from social margins. There is a dual relation between children and other representatives of the 'alien' world: on the one hand, children are often linked to and partially identified as them; on the other, children are also frightened by means of these representatives as creatures that can harm them. The smaller the child, the more links to the mythical world he/she has, and they are especially strong until the first initiation ritual of baptism. The mythical-social perspective reveals childhood as an intermediary or transitional state between two worlds: growing up, the child gradually moves away from the mythical and gets closer to the human world. Folklore

practices that encourage to experience fear can be regarded as a means of separating the child from the mythical world.

3. Analysed linguistic, folklore and ethnographic data show that, from the mythical perspective, children are most frequently related to and even identified as frogs. This perception relates to beliefs that new-borns come from water (for example, adults' explanations to children that they were 'brought by a stork' are significant in this respect). In a way, the growth of the child is the process of distancing oneself from the state of the frog and losing the features of 'frog-like' nature. Therefore, the juxtaposition of the child to the frog in the traditional Lithuanian culture is perceived as a stage of child's social development.

4. Traditional frightening expressions used for children were an important part of the process of educating children and fulfilled specific functions. The direct function of frightening expressions was didactic - shaping appropriate social behaviour in children. A secondary but equally important function was experiential - shaping children's practical understanding of the work and mythical worldview. There is a strong mutual relation between frightening expressions and psychophysical development of the child. The content of frightening expressions and their presentation changed depending on the child's age as they were adapted to specific circumstances and physiological capabilities of the child. On the other hand, frightening expressions stimulated children's psychophysical development.

5. It is difficult to categorise frightening expressions used for children that were widespread in the traditional Lithuanian culture based on one criterion. The dissertation presents the typology of frightening expressions used for children based on four different criteria: form (how frightening expressions are presented); subject (what subjects are used to frighten children); space (how frightening expressions can be represented in the living space); and objective

(what frightening expressions aim at). This typology reveals frightening expressions as a complex and multidimensional cultural phenomenon. In each category, frightening expressions follow the principle of oppositions (the presence - absence of melody and rhythm; own - foreign; close - far; everyday - ritual). One and the same frightening expression can be analysed through all four criteria, and different perspectives bring out various characteristics of the same frightening expression that relate to the significance of frightening expressions to children's physical and psychosocial development. The complexity of the phenomenon of frightening expressions is further confirmed by enacted intimidation, where verbal expression is accompanied by an acoustic or visual imitation of mythical creatures.

6. Traditional frightening expressions used for children were an everyday folklore practice until the second half of the 20th century. From then on, in the process of changes in the traditional lifestyle and children's education the nature of frightening expressions also changed. They were used less frequently, the subjects of frightening expressions changed as they became less mythologised or mythologised in different ways. This can sometimes have a negative effect on children as the loss of mythical dimension in frightening expressions can create conditions for the destructive force of fear in them.

7. The telling of folk-belief legends and tales was another folklore practice of the traditional Lithuanian culture that was used to frighten children. In the analysis of this practice, the context of folklore is particularly important. How fear is experienced while listening to expanded narratives depends on various aspects: the time of the storytelling, local circumstances, personal qualities of the storyteller (the choice of repertoire, features of text transformation, acting elements, tone of voice, gestures, etc.) and the audience. In the traditional Lithuanian culture, the repertoire of folk-belief legends and tales was adapted to children's needs, depending on their age, and the

usual storytelling time was autumn and winter evenings that were typically long and dark.

8. The differences between folk-legends and tales, as discussed in the dissertation, underpin the assumption that folk-belief legends, due to their genre specificities and their relation to reality, had a more intense effect in evoking mythical fears in children than tales. Folk-belief legends arouse anxiety and do not provide clear guidelines for resolving difficult situations; therefore, they had a bigger negative psychological impact on children than tales. Meanwhile, tales helped children experience fears without big negative psychological consequences because of their complete narrative structure and solutions to situations suggested at the end. On the other hand, if we consider folklore texts as a means of communication between children and adults from the psychological perspective, both folk-belief legends and tales in the traditional Lithuanian culture employed children's fears and anxiety that are difficult to pin down as constructs of mythical creatures in narratives.

9. Violence and cruelty were typical elements of folk-belief legends and tales that were used to increase tension and evoke the feeling of fear. The most effective and frequent elements of such nature in tales were cannibalism and cruel punishments. It should be noted that the plots of tales and some ways of telling them gradually changed. As far as the feelings of fear are concerned, there is a tendency of softening violent and cruel elements, and the unhappy ending in tales can be changed to a happy one. Such softening of folklore texts can have negative consequences as frightful narratives play an important role in child's development from the psychological perspective. The telling of tales and folk-belief legends helps the child recreate constructs that frighten him/her and, as these constructs are repeated, they are 'reworked', 'neutralised' and 'tamed'. These methods to overcome fear help children create appropriate defence mechanisms.

10. Frightening children with tales and folk-belief legends in the traditional Lithuanian culture served three functions. First, they were used as a didactic means of folk pedagogy. Cruel and violent elements in storytelling genres of folklore were used to teach children moral values and socially acceptable behaviour, and the fear that these elements evoked served as an emotional stimulus that enhanced the didactic impact of texts. Second, the aim of telling tales and folk-legends was to provoke intense emotional experiences that are inseparable from a full-fledged development of a child. Third, practices of frightening children reduced children's anxiety and helped them overcome fear. In this respect, it is important that children, while experiencing fear, feel safe in their surroundings, and children's emotional relation to adults based on trust was of particular importance. The latter function of telling tales with cruel and violent elements, namely, overcoming fear, is also confirmed in other research works of psychologists and folklorists that analysed tales.

11. It can be summarised that children's mythical fears in Lithuanian folklore practices analysed in this dissertation manifest themselves in two aspects: the educational and the experiential. Discussed folklore practices show in what ways and how adults used them as a social-psychological means of shaping children's understanding of the world. The contextual materials of researched folklore practices reveal in detail how children experienced fear. One essential criterion which distinguishes simple fears from mythical ones is the magnetism of the latter. Despite the discomfort that experiences of fear and anxiety bring, mythical fears also arouse children's curiosity and have a magnetic pull. This is related to the numinous experience of mythical fears and experiencing fear aesthetically, which come through folklore practices of expanded narrative.

12. Due to the chronological timeframe analysed and the scope of the research, the dissertation focuses on Lithuanian folklore

practices related to raising children and mythical fears characteristic of a certain time period and village culture. From the middle of the 20th century, with changing lifestyle and accessibility to education, folklore practices also underwent changes. Though the dissertation touches upon the changes of frightening expressions used for children until the end of the 20th century, in the future it would be beneficial to carry out more research of folklore practices related to genres of expanded narrative and experiences of children's mythical fears. Moreover, in researching contemporary folklore practices, much more detailed contextual materials would be available, which sources that reflect the worldview of the period between the end of the 19th century and the first part of the 20th century somewhat lack.

SANTRAUKA

Tyrimo objektas – vaikų mitinių baimių raiška ir patirtis lietuvių folkloro praktikose.

Tyrimo problema. Baimė, kaip ir kitos pagrindinės emocijos, gali būti suvokiama kaip dvilypis reiškiny: viena vertus, ji glaudžiai susijusi su žmogaus psichofiziologija ir iš dalies yra įgimta, kita vertus, ji išmokstama socialiai, taigi yra įgyta.²⁰ Toks baimės sampratos dvilypumas komplikuoja jos tyrimus humanitariniuose moksluose, nes sudėtinga atskirti psichofiziologinę raišką nuo to, kaip ji atsispindi kultūroje ar kultūra ją formuoja. Būtų galima svarstyti, kas emocijoms yra svarbiau – jų įgimtas psichofiziologinis pradas ar jam daroma kultūros įtaka. Nors šiame darbe stengiamasi paisyti abiejų šių dalykų ir ieškoti jų tarpusavio sąveikos, vis dėlto tyrimas yra folkloristinis, todėl į baimę labiau žvelgiama kaip į kultūros veikiamą emociją.

Mitinės baimės – tai mitinius raiškos pavidalus ir mitologinių aiškinimą turinčios baimės. Jos gali būti susijusios su realiomis grėsmėmis, bet vien tik jomis niekada neapsiriboja. Vaikų mitinės baimės yra kompleksinis reiškiny, apimantis vaikų psichofizinę bei socialinę raidą, mitinę mąstyseną bei emocijų raišką kultūroje. Vos gimę vaikai iškart patenka į terpę, iš kurios nuo mažumės perima suaugusiųjų jiems pateikiamus kultūrinius konstruktus. Šie konstruktai perteikiami per folkloro praktikas – su folkloru susijusius įvairius veiksmus. Baimė gali būti kuriama sąmoningai arba gali ištikti. Tai priklauso nuo skirtingo galios santykio su baime. Tas, kuris kuria baimę, turi norą gąsdinti kitą. Bijantį – baimė ištinka. Tėvai tradicinėje kultūroje, pasinaudodami galios santykiu, priversdavo vaikus išgyventi baimes ir jas naudodavo kaip vaikų kontrolės

²⁰ Ekman Paul. “Basic Emotions”, in: *Handbook of Cognition and Emotion*, ed. Tim Dalgleish and Mick Power, Chichester: John Wiley & Sons, 1999, p. 51.

priemonę. Būtent per tokią vaiko socialinę kontrolę reiškiasi mitinės baimės. Toks požiūris į vaiką yra vidinis tradicijos reiškinyje ir jis skiriasi nuo kai kurių šiuolaikinę vaikystę tiriančių antropologinių darbų, kurie galėtų būti vadinami „vaikocentriniais“ (angl. *child-centered*).²¹ Vaikocentris požiūris, grįstas XX a. viduryje psichologo Johno Bowlby suformuluota prieraišumo teorija, akcentuoja vaiko individualumą ir intensyvių rūpestį įvairiausiais jo poreikiais.²² Šiuo požiūriu remdamiesi šiandien tėvai ir mokytojai vengia bet kokios situacijos, kuri galėtų išgąsdinti vaiką.²³ Amerikiečių antropologas Davidas F. Lancy, remdamasis ilgamečiais pačių įvairiausių pasaulio kultūrų, tiek senųjų, tiek šiuolaikinių tyrimais, pateikia modelį, pavadintą „neontokratija versus gerontokratija“ (angl. *neontocracy versus gerontocracy*). Anot šio mokslininko, neontokratija yra XX a. vakarietiškosios kultūros padarinys, būdingas labai nedidelei daliai įvairių pasaulio kultūrų, kuriose vaikas turi didžiausią socialinę vertę, o tėvų ir senelių veikla orientuota į vaikų gerovę. Dar ir šiandien daugelyje pasaulio kampelių vyrauja tiek ikimoderniosios Europos kultūrai, tiek visoms tradicinėms kultūroms būdina gerontokratija, kurioje aukščiausią socialinę vertę turi seni ir suaugę žmonės, o ne vaikai²⁴. Pastarieji socialiai (bet ne biologiškai) iki tam tikro amžiaus

²¹ Meloni Francesca, Vanthuyne Karine, Rousseau Cecile. “Towards a Relational Ethics: Rethinking Ethics, Agency and Dependency in Research with Children and Youth”, *Anthropological Theory*, Vol. 15(1), 2015, p. 106–123.

²² Lancy David F. “Babies aren’t persons”, in: *Different Faces of Attachment: Cultural Variations of a Universal Human Need*, eds. H. Keller and H. Otto, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, p. 66–70.

²³ Lancy David F. *Raising Children: Surprising Insights from Other Cultures*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017, p. 104.

²⁴ Lancy David F. “Babies aren’t persons”, in: *Different Faces of Attachment: Cultural Variations of a Universal Human Need*, eds. H. Keller and H. Otto, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, p. 77, 90; Lancy David F. 2017. *Raising Children: Surprising Insights from Other Cultures*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017, p. 5–6.

gali būti traktuojami net kaip „ne žmonės“.²⁵ Gerontokratinėje lietuvių tradicinėje kultūroje, kur vyravo bendruomeninis gyvenimo būdas ir buvo itin paisoma bendruomenės normų, vaikas traktuotinas kaip tos bendruomenės dalis, neakcentuojant jo individualumo. Į jį žvelgiama ne kaip į atskirą savo balsą turintį veikėją, o labiau kaip į socializuojamą objektą. Disertacijoje atsižvelgiama į šią tradicinės kultūros nuostatą, kurią atspindi ir tyrimui pasitelkti tautosakos bei etnografijos šaltiniai.

Kai kurie folkloristai pabrėžia, kad viena iš pagrindinių folkloro funkcijų yra vaikų socializacija jų gyvenamoje bendruomenėje. Tokiu atveju folkloras pasitelkiamas kaip pagiriamoji (angl. *praise*) arba baudžiamoji (angl. *chastise*) priemonė.²⁶ Folkloro praktikos, susijusios su vaikų mitinėmis baimėmis, neabejotinai yra baudžiamoji priemonė. Amerikiečių mokslininkas Simonas J. Bronneris tokią funkciją atliekantį folklorą vadina „baudžiamuoju“ (angl. *punitive folklore*),²⁷ o antropologas Davidas F. Lancy – „prievartinė pedagogika“ (angl. *coercive pedagogy*), kuriai, be bauginimo, priskiria ir vaikų pajuoką, erzinimą, gėdos jausmo sukėlimą, fizinės bausmės.²⁸ Antrinant S. J. Bronneriui galima teigti, kad vaikystės nagrinėjimas lietuvių tradicinėje kultūroje iš folkloro praktikų perspektyvos neabejotinai yra svarbus mąstant apie tai, kad tradicija

²⁵ Lancy David F. “Babies aren’t persons”, in: *Different Faces of Attachment: Cultural Variations of a Universal Human Need*, eds. H. Keller and H. Otto, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, p. 66; Lancy David F. 2017. *Raising Children: Surprising Insights from Other Cultures*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017, p. 33.

²⁶ Asplund Ingemark Camilla, Ingemark Dominic. *Representations of Fear: Verbalising Emotion in Ancient Roman Folk Narrative*, (FF Communications, No. 320), Helsinki: Academia Scientarium Fennica, 2020, p. 22.

²⁷ Bronner Simon J. *The Practice of Folklore: Essays toward a Theory of Tradition*, Jackson: University Press of Mississippi, 2019, 86.

²⁸ Lancy David F. *Raising Children: Surprising Insights from Other Cultures*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017, p. 101–105.

veikia kaip socialinė-psichologinė, tam tikrą pasaulėvaizdį primetanti galia.²⁹

Įprasta manyti, kad tradicinė liaudies kultūra gyvavo kaimo bendruomenėse imtinai ligi XX a. vidurio.³⁰ Disertacijos tiriamoji medžiaga apima XIX a. pabaigą ir XX a. pirmąją pusę. Dėl disertacijos temai svarbios kontekstinės medžiagos dažnai remiamasi XX a. antrojoje pusėje užrašytais teksta, kurie atspindi XX a. pradžios, o kartais net XIX a. pabaigos realijas. Kita vertus, kai kurių folkloro tekstų gyvavimo ypatybės net ir XX a. pabaigoje gali atspindėti tradicinės kultūros tąsą.

Tyrimui pasitelkiama įvairi folklorinė ir etnografinė medžiaga, apimanti vaikų auginimo, etnomedicinos praktikas, su vaiko samprata ir baimėmis susijusius mitinę mąstyseną išreiškiančius tikėjimus bei kitus XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės tautosakos tekstus. Ypatingas dėmesys kreipiamas į tekstų pateikimo aplinkybes ir su jais susijusias folkloro praktikas. Kadangi kai kuri tyrimui aktuali medžiaga, pavyzdžiui, vaikų gąsdinimai, folkloristų nebuvo sistemingai renkama ar kaip nors klasifikuojama, jos ieškota asmeniniuose vyresnių žmonių vaikystės atsiminimuose bei tautosakos rinkėjų pastabose prie užrašytų kūrinių. Be to, čia galima rasti ir vaikų mitinių baimių tyrimui svarbių mitologinių sakmių bei stebuklinių pasakų sekimo aplinkybių aprašymų.

Tautosaka susijusi su mitologija, nes be pastarosios būtų neįmanoma paaiškinti daugelio jos idėjų ir vaizdinių kilmės.³¹ Tautosakos tekstai atspindi įvairius sociokultūrinius reiškinius ir jie yra vienas iš mitinės mąstysenos raiškos būdų. Kaip tik todėl vaikų mitinės baimės disertacijoje tiriamos nagrinėjant tautosakos tekstus

²⁹ Bronner Simon J. *The Practice of Folklore: Essays toward a Theory of Tradition*, Jackson: University Press of Mississippi, 2019, XVII.

³⁰ Stark Laura. „Sorcerers and Their Social Context in 19th–20th Century Rural Finland“, *ARV Nordic Year book of Folklore*, Vol. 63, 2007, p. 7.

³¹ Sauka Donatas. *Lietuvių tautosaka*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 14.

(vaikų gąsdinimus, mitologines sakmes ir stebuklines pasakas), jų pateikimo aplinkybes bei tiriamuoju laikotarpiu gyvavusias vaikų auginimo apraiškas. Anot suomių folkloristo Lauri Honko, viena iš psichofizinių būsenų, lemiančių žmogaus mitinę patirtį, yra baimė.³² Priklausomai nuo to, kaip skirtingų žanrų kūriniuose vaizduojami bauginantys motyvai, skiriasi ir baimės patirties būdai. Vienaip vaikai baimę išgyvena gąsdinami, kitaip – klausydami mitologinių sakmių arba pasakų su žiauriais ir smurtiniais elementais. Kartais sunku tiksliai nustatyti tautosakos teksto žanrą dėl kai kurių žanrų transformacijos ir tarpusavio sąveikos, kuri tyrime nagrinėjama remiantis folkloristų darbais,³³ atskleidžiančiais skirtingų tautosakos žanrų paskirtį, jų psichologines bei socialines reikšmes. Kadangi vaikų mitinių baimių tyrimui labai svarbu, kaip šios baimės patiriamos, būtina atsižvelgti į šių patirčių aplinkybes. Išsamiausiai jas atskleidžia įvairios folkloro praktikos, nusakančios situacijas, kuriose aktualizuojami tautosakos tekstai.

³² Honko Lauri 2013. *Theoretical Milestones: Selected writings of Lauri Honko*, ed. Pekka Hakamies and Anneli Honko, (*Folklore Fellows' Communications*, No. 304), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2013, p. 140.

³³ von Sydow Carl Wilhelm. *Selecteds Papeers on Folklore*, ed. L. Bodker, Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1948, p. 89–105, 166–188; Briggs Charles L. “The Pragmatics of Proverb Performances in New Mexican Spanish”, *American Anthropologist*, vol. 87, No. 4, 1985, p. 793–810; Briggs Charles L. “Treasure Tales and Pedagogical Discourse in Mexicano New Mexico”, *The Journal of American Folklore*, Vol. 98, No. 389, 1985, p. 287–314; Dégh Linda 1969. *Story-Telling in a Hungarian Peasant Community*, translated by Emily M. Schossberger, Bloomington–London: Indiana University Press, 1969; Dégh Linda. *Narratives in Society: a Performer-Centered Study of Narration*, (*FF Communications*, No. 255), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1995; Röhrich Lutz. *Folktales and Reality*, translated by Peter Tokofsky, Bloomington: Indiana University Press, 1991; Granbom-Herranen Liisa. “Proverbs from Childhood”, *Proverbium*, Vol. 26, 2009, p. 151–170; Granbom-Herranen Liisa. “Women’s Place in Finnish Proverbs from Childhood”, *Folklore*, Vol. 46, 2010, p. 95–110; et al.

Terminai ir teorinės prieigos. Religija ir mitologija yra tarpusavyje susijusios, todėl savaime suprantama, kad kai kurie religijotyrai būdingi terminai vartotini ir mitologijos tyrimuose. Viena iš tokių sąvokų, vartojama šioje disertacijoje, yra *numinoziškumas* arba *numinozinė patirtis*, kurią įtvirtino vokiečių teologas, religijos fenomenologijos pradininkas Rudolfas Otto.³⁴ Numinozinėje patirtyje susijungia dvi gana skirtingos emocinės būsenos – baimė, siaubas, kurie kyla iš dievybės didingumo ir slėpingumo, ir trauka bei žavesys, kuriuos sukelia tas pats paslaptinumumas, inicijuodamas nuostabos, smalsumo jausmą.³⁵ Būtent šis numinozinės patirties ambivalentiškumas pasireiškia ir šios disertacijos tyrimo objekte – vaikų mitinėse baimėse, patiriamose per folkloro praktikas, kurių metu vaikams kyla nuostaba ir smalsumas arba potraukis klausytis baisų pasakojimų.

Kita svarbi šioje disertacijoje vartojama sąvoka yra *folkloro praktika* (angl. *the practice of folklore, folklore in practice*) – tai pastaraisiais metais amerikiečių tyrėjo Simono Bronnerio folkloristikoje bandomas įdiegti terminas, atsirandantis jo formuluojamos „praktikos“ (angl. *practice*) teorijos rėmuose.³⁶ Tai gana platus konceptas, apimantis: folkloro tekstus, jų atlikimą, tekstų ir jų atlikimo kontekstą bei su visais šiais trimis dalykais susijusius veiksmus. Maža to, į šiuos veiksmus įtraukiami ir materialioji kultūra, ir žmogaus kūniškosios patirtys su visomis emocinėmis išraiškomis, ir psichologiniai bei socialiniai folkloro poveikio aspektai. Visi išvardyti teorijos kriterijai aktualūs šiam tyrimui, kurio pagrindą sudaro ne tiek tekstų analizė, kiek kontekstinė medžiaga, svarbi ir psichologiniu, ir socialiniu aspektu. Todėl disertacijoje folkloro praktikų teorija pasitelkiama kaip pamatinė tyrimo prieiga.

³⁴ Otto Rudolf 1946. *The Idea of the Holy*, London: Oxford University Press.

³⁵ Ten pat: 31.

³⁶ Bronner Simon J. *The Practice of Folklore: Essays toward a Theory of Tradition*, Jackson: University Press of Mississippi, 2019.

Disertacijos objekto kompleksiskumas lemia tarpdalykinį tyrimo pobūdį. Nagrinėjama vaikų mitinių baimių samprata ir raiška atsiskleidžia iš psichologinės ir folkloristinės tyrimų perspektyvos. Nors darbe stengtasi išlaikyti folkloristikai ir mitologijai būdingas prieigas, siekiant išsamesnio tyrimo, neapsieita be psichikos reiškinius tiriančio psichologijos mokslo. Gretinant abi disciplinas, aptariami svarbiausi vaikų mitinių baimių patirčių aspektai. Naudotasi kelių psichologijos mokyklų (biheavioristinės, kognityvinės, psichoanalitinės ir analitinės psichologijos) įžvalgomis. Skirtingi šių psichologijos mokyklų požiūriai į baimės patirtis ir asmens psichikos raidą padeda aiškiau įžvelgti ir vaikų mitinių baimių, patiriamų per skirtingus tautosakos tekstus, ypatybes.

Darbo tikslas ir uždaviniai. Disertacijos tikslas – ištirti, kaip XIX a. pabaigos ir XX a. pirmosios pusės lietuvių folkloro praktikose reikėsi ir buvo patiriamos vaikų mitinės baimės.

Šiam tikslui pasiekti išsikelti tokie uždaviniai:

1. Atskleisti, kaip lietuvių folkloro praktikose reikėsi vaiko ryšys su mitiniu pasauliu;
2. Ištirti vaikų baimių mitinę raišką ir patirtis tradiciniuose vaikų gąsdinimuose;
3. Nustatyti, kaip bauginant vaikus išplėtooto naratyvo folkloro tekstais – mitologinėmis sakmėmis ir pasakomis atsiskleidžia vaikų mitinių baimių patirtys.

Tyrimo naujumas ir aktualumas. Vaikų mitinių baimių raiška tradicinėje kultūroje iki šiol menkai tyrinėta Lietuvos mokslininkų, todėl šia disertacija tikimasi užpildyti esamą spragą. Vaikų baimės bus tiriamos iš folkloro praktikų perspektyvos, kuri atskleidžia vaiko mitinę sampratą ir vaikams perteikiamos tautosakos gyvavimo aplinkybes XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės Lietuvoje. Atliekant šį tyrimą surinkta tautosakos, susijusios su vaikų mitinėmis baimėmis, kontekstinė medžiaga, kurios užfiksavimai tiriamuoju laikotarpiu yra fragmentiški ir išsibarstę po skirtingus šaltinius.

Atliktas tyrimas svarbus ir dėl mokslinėje erdvėje menkai nagrinėtos temos – baugių bei žiaurių pasakų ir mitologinių sakmių sekimo vaikams. Kaip tai aktualu, liudija viešojoje erdvėje nuolat išskylančios diskusijos dėl galimo tokių naratyvų neigiamo poveikio vaikų raidai ir psichinei būklei. Dėl tiriamojo objekto specifikos disertacijoje pasitelkiamos psichologinės prieigos, kurios iki šiol retai naudotos Lietuvos tautosakos tyrėjų darbuose. Be to, disertacijoje vartojami lietuvių folkloristikoje dar neįsigalėję terminai – *mitinės baimės* ir *folkloro praktikos*. Pirmoji sąvoka – vaikų mitinės baimės – pasitelkiama siekiant kuo tiksliau įvardyti ir apibrėžti tiriamąjį objektą. Kaip jau buvo minėta anksčiau, folkloro praktikų terminas perimtas iš amerikiečių folkloristo S. J. Bronnerio darbų.

Tyrimo šaltiniai ir metodai. Disertacijoje derinami analizės, aprašomasis, interpretacinis ir lyginamasis metodai. Analizės, aprašomasis ir interpretacinis metodai pasitelkiami tiriant folklorinius ir etnografinius duomenis. Lyginamasis metodas taikomas ieškant paralelių kitų tautų folkloro praktikose, išreiškiančiose vaikų ryšį su mitiniu pasauliu. Taip pat šiuo metodu remiamasi nagrinėjant skirtingus istorinius laikotarpius atspindinčią medžiagą.

Disertacijai naudoti lietuvių folkloro praktikas atskleidžiantys folkloriniai ir etnografiniai tyrimo šaltiniai. Archyviniai tautosakos šaltiniai (tikėjimai, papročiai, gydymo praktikos, atsiminimai, pasakojimai, sakmės, pasakos, kontekstinė tautosakinė medžiaga), saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne (LTR), Lietuvos istorijos instituto Etnologijos ir antropologijos skyriaus rankraštyne (LII ES) ir Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kultūrų studijų katedros Etnologijos ir folkloristikos rankraštyne (VDU ER). Tyrimui ne mažiau svarbūs įvairiuose leidiniuose publikuoti tekstai su kalbine (LKŽe, FŽ, VLKP), tautosakine (LRPS, LSP, LU ir kt.), kraštotyrine (DGKS, VėlMP ir kt.) ar senąją kaimo gyvenseną atspindinčia asmeninių atsiminimų (LKP, MarcP, MS, StMA ir kt.) medžiaga.

Gilinantį į vaikų mitinių baimių išgyvenimus, ypatingą reikšmę turi ne tik tautosakos tekstai, bet ir folkloro praktikas atskleidžiančios šių tekstų pateikimo aplinkybės bei žmonių atsiminimai, susiję su vaikų mitinėmis baimėmis.

Disertacijos struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, trys dalys, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašai ir publikacijų bei pranešimų disertacijos tema sąrašas.

Pirmojoje dalyje pristatomas vaiko ryšys su mitiniu pasauliu tradicinėje lietuvių kultūroje. Pirmiausia aptariama naujagimio kaip asmens, kuriam priskiriami mitiniai bruožai, vieta kaimo bendruomenėje. Tuomet pristatomos šias mitines vaikų ypatybes išreiškiantys ryšiai su mitinėmis būtybėmis, kai kuriais gyvūnais – žuvimis bei varlėmis – ir tradicinio lietuvių pasaulėvaizdžio sociokultūrinių paribių atstovais – kitataučiais bei elgetomis.

Antrojoje dalyje, analizuojant vaikų gąsdinimus, aptariami baimę keliantys mitiniai vaizdiniai, jų raiška. Nagrinėjamos per šiuos vaizdinius vaikų išgyvenamos baimės ypatybės. Aptariama jutiminės patirties, mitinės plotmės ir vaiko suvokimo gebėjimų svarba vaikų mitinėms baimėms. Be to, pristatoma vaikų gąsdinimų tipologija, išsamiau nagrinėjami kai kurių išskirtinių vaikų gąsdinimų personažų – varlės, baubo ir maumo – mitiniai vaizdiniai. Kaip ypatingas folkloro praktikų pavyzdys nagrinėjamas įveiksmintas bauginimas. Viename šios dalies skyriuje aptariami šiuolaikiniai vaikų gąsdinimai. Nors jie išeina už disertacijos chronologijos rėmų, šiuolaikiniai vaikų gąsdinimai padeda išryškinti šių tradicinei kultūrai būdingų tautosakos tekstų savitumus ir tradicijos tęstinumą.

Trečioji disertacijos dalis skirta nustatyti, kaip bauginant vaikus išplėtojo naratyvo folkloro tekstais – mitologinėmis sakmėmis ir pasakomis atsiskleidžia vaikų mitinių baimių patirtys. Šioje dalyje labiau gilinamasi ne į tekstus, o jų pateikimo aplinkybes bei baimėms sukelti svarbias žanrines ypatybes. Taip pat nagrinėjami vaikams baimę keliantys žiaurūs bei smurtiniai pasakojimų elementai. Remiantis žmonių atsiminimais pristatoma, kaip baimė būdavo

išgyvenama vaikystėje klausantis pasakojimų. Nagrinėjama folkloro praktikų kaip baimės įveikimo priemonės svarba ir per pasakojimą vaikų patiriamos baimės reikšmė.

Ginamieji disertacijos teiginiai:

1. Tradicinei lietuvių kultūrai būdinga istorinė-socialinė „ne žmonių“ kategorija, kuriai be kitų „ne žmonių“ priskirtinas ir vaikas. Kadangi „ne žmonės“ dažnai būdavo mitologizuojami, galima išskirti mitinę-socialinę kategoriją, kuri atskleidžia vaiko ryšį su mitiniu pasauliu.

2. Vaiko ryšys su mitiniu pasauliu reiškiasi per mitinius-socialinius kompleksus, kurie susidaro dėl vaiko sąsajų su mitinėmis būtybėmis, mitiškai reikšmingais gyvūnais ir bendruomenės atstovais, kuriais ūgtelėjęs vaikas yra gąsdinamas.

3. Baimės išgyvenimą skatinančios folkloro praktikos gali būti traktuojamos kaip viena iš priemonių, atskiriančių vaiką nuo mitinio pasaulio ir priartinančio jį prie žmonių pasaulio.

4. Tradiciniai vaikų gąsdinimai buvo svarbi lietuvių folkloro praktika XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje ir atliko vaiko tinkamo socialinio elgesio, jo pasaulėvaizdžio ir mitinės pasaulėjautos formavimo funkcijas.

5. Vaikų bauginimas pasakomis ir mitologinėmis sakmėmis tradicinėje lietuvių kultūroje – tai folkloro praktika, kuria buvo siekiama vaikus pamokyti, sukelti jiems intensyvius emocinius išgyvenimus, sumažinti nerimą ir padėti įveikti baimes.

6. Įvairios folkloro praktikos gali būti pasitelkiamos kaip baimės įveikimo priemonė, tačiau ypač didelę reikšmę tradicinėje lietuvių kultūroje turėjo tos, kurios vaikams baimę įveikti padėdavo skatindamos baimės išgyvenimus.

IŠVADOS

1. Įvairūs, su emocijomis susiję aspektai persmelkia daugelį tradicinės pasaulėžiūros sričių. Vaikystės tyrimuose išryškėja, kad baimė pasitelkiama kaip socialinė-psichologinė, tam tikrą pasaulėvaizdį formuojanti priemonė. Iki šiol lietuvių folkloristikoje menkai tyrinėtos vaikų mitinės baimės yra viena iš tokių priemonių, atsiskleidžiančių per folkloro praktikas – gąsdinimus, mitologinių sakmių ir pasakų sekimą – kurios išnagrinėtos šioje disertacijoje. Su vaikų mitinėmis baimėmis susiję tautosakos, etnografijos ir įvairių papročių duomenys analizuoti pasitelkiant įvairių psichologijos mokyklų atstovų įžvalgas ir S. Bronnerio suformuluotą folkloro praktikos teoriją. Pastaroji pasirodė esanti ypač produktyvi nagrinėjant disertacijos tyrimo objektą, nes akcentuoja folkloro, skirto vaikams bauginti, kasdieniškumą, konteksto svarbą ir psichologinę reikšmę.

2. Tradicinėje lietuvių kultūroje „nežmogiškumas“ atsiskleidžia kaip istorinė-socialinė ir mitinė-socialinė kategorija, kuriai, be kitų „ne žmonių“, yra priskiriami ir vaikai. Būtent per šią „nežmogiškumo“ kategoriją atsiranda vaiko ryšys su kitais, mitiniam pasauliui priklausančiais „ne žmonėmis“. Dėl vaiko raidos ypatumų susiformuoja tam tikri mitiniai-socialiniai kompleksai, kuriems priklauso ir vaikas, ir mitinės būtybės, ir mitiškai reikšmingi gyvūnai ar bendruomenės užribių atstovai. Išryškėja dvilypis vaikų ir kitų „svetimojo“ pasaulio atstovų ryšys: viena vertus, vaikai dažnai su tais atstovais siejami ir iš dalies tapatinami, kita vertus, vaikai jais, kaip galinčiomis pakenkti būtybėmis, yra gąsdinami. Kuo vaikas mažesnis, tuo daugiau ryšių jis išlaiko su mitiniu pasauliu; jie ypač stiprūs iki pirmosios iniciacinės apeigos – krikšto. Mitinė-socialinė perspektyva vaikystę atskleidžia kaip tarpinę arba pereinamąją būseną tarp dviejų pasaulių: augdamas vaikas palaipsniui tolsta nuo mitinio pasaulio ir artėja prie žmogiškojo. Baimės išgyvenimą skatinančios folkloro praktikos gali būti traktuojamos kaip viena iš priemonių, atskiriančių vaiką nuo mitinio pasaulio.

3. Išanalizuoti kalbos, folkloro ir etnografijos duomenys rodo, kad mitologiniu požiūriu vaikai labiausiai siejami ir net tapatinami su varlėmis. Šis įsivaizdavimas susijęs su žmogaus kilmės iš vandens telkinio samprata (pvz., reikšmingi yra vaikams suaugusiųjų pateikiami paaiškinimai, esą juos „atnešęs gandras“). Vaikų augimas – savotiškas atitolimo nuo varlės būsenos procesas, prarandant „varliškosios“ prigimties savybes. Tad vaiko gretinimas su varle lietuvių tradicinėje kultūroje suvokiamas kaip vaiko socialinės raidos pakopa.

4. Tradiciniai vaikų gąsdinimai buvo svarbi vaikų auklėjimo proceso dalis ir turėjo savo funkcijas. Tiesioginė gąsdinimų funkcija buvo didaktinė – suformuoti tinkamą vaiko socialinį elgesį. Antrinė, ne mažiau svarbi funkcija – pažintinė – formuoti vaikų praktinį pasaulėvaizdį ir mitinę pasaulėjautą. Tarp gąsdinimų ir vaiko psichofizinės raidos yra stiprus abipusis ryšys. Gąsdinimų turinys ir jų pateikimo forma keičiami vaikui augant, jie pritaikomi prie aplinkybių, vaiko fiziologinių galimybių. Kita vertus, gąsdinimai stimuliuoja vaikų psichofizinę raidą.

5. Tradicinėje lietuvių kultūroje paplitusius vaikų gąsdinimus sunku suskirstyti pagal vieną kriterijų. Disertacijoje pristatoma vaikų gąsdinimų tipologija pagal keturis skirtingus kriterijus: formą (kaip gąsdinimai vaikams yra pateikiami), gąsdinimo subjektą (kuo gąsdinama), erdvę (kaip gąsdinimus galima išdėstyti gyvenamojoje erdvėje) ir tikslą (ko gąsdinimu siekiama). Ši tipologija gąsdinimus atskleidžia kaip sudėtingą, įvairiaaspektį kultūrinį reiškinį. Kiekvienoje grupėje gąsdinimai išsidėsto opozicijų principu (melodijos ir rimo buvimas – nebuvimas; sava – svetima; artima – tolima; kasdienis – apeiginis). Vieną ir tą patį gąsdinimą galima analizuoti pagal visus keturis kriterijus; į tą patį gąsdinimą pažvelgus iš skirtingų pozicijų, atsiskleidžia jam būdingos įvairios savybės, susijusios su gąsdinimų reikšme vaiko fizinei ir psichosocialinei

raidai. Gąsdinimų kaip reiškinio sudėtingumą dar labiau atskleidžia įveiksmintas bauginimas, kuriame neapsiribojama vien tik verbaline raiška, o mitinės būtybės imituojamos akustiškai arba vizualiai.

6. Tradiciniai vaikų gąsdinimai gyvavo kaip kasdienė folkloro praktika iki XX a. antrosios pusės. Nuo XX a. antrosios pusės, keičiantis tradicinei gyvensenai ir vaikų auklėjimui, kinta ir gąsdinimų pobūdis – jie rečiau vartojami, kinta subjektai, kuriais gąsdinami vaikai, jie tampa mažiau mitologizuoti arba mitologizuojami kitaip, o tai kartais gali daryti neigiamą poveikį vaikams – nykstant mitiniam krūviui gąsdinimuose, baimė vaiką gali pradėti veikti destruktiviai.

7. Mitologinių sakmių ir pasakų sekimas – dar viena tradicinėje lietuvių kultūroje gyvavusi folkloro praktika, kuria būdavo bauginami vaikai. Nagrinėjant ją išryškėja folklorinio konteksto svarba. Baimės išgyvenimas klausant išplėtotų naratyvų priklauso nuo įvairių dalykų: pasakojimo laiko, vietos aplinkybių, pasakotojų asmeninių savybių (repertuaro parinkimo, teksto kaitos ypatybių, vaidybinių elementų, balso intonacijų, gestų ir kt.), klausytojų auditorijos. Tradicinėje lietuvių kultūroje mitologinių sakmių ir pasakų repertuaras buvo pritaikomas vaikams, atsižvelgiant į jų amžių, o įprastas jų sekimo laikas buvo ilgi ir tamsūs rudens ir žiemos vakarai.

8. Remiantis disertacijoje aptartais sakmių ir pasakų skirtumais, galima teigti, kad dėl savo žanrinių ypatybių ir santykio su tikrove, mitologinės sakinės kur kas intensyviau nei pasakos žadino vaikams mitines baimes. Kadangi jos sukelia nerimą ir nepateikia aiškių situacijų sprendimų gairių, mitologinės sakinės turėjo didesnę neigiamą psichologinį poveikį vaikams nei pasakos. Tuo tarpu pasakos vaikams padėdavo išgyventi baimes be didesnių neigiamų psichologinių pasekmių dėl savo išbaigtos naratyvinės struktūros ir pabaigoje pateikiamų situacijų sprendimų. Kita vertus, jei iš psichologinės perspektyvos į tautosakos tekstus žiūrėtume kaip į komunikacinę priemonę tarp vaiko ir suaugusiojo, ir mitologinės

sakmės, ir pasakos lietuvių tradicinėje kultūroje sunkiai įvardijamas vaikų baimės ir nerimą perkeldavo į naratyvuose pateikiamus mitinių būtybių vaizdinius.

9. Smurtas ir žiaurumas yra įprasti mitologinių sakmių ir pasakų elementai, naudojami įtampai didinti ir baimės jausmui sukelti. Veiksmingiausi ir dažniausi tokio pobūdžio pasakų elementai yra kanibalizmas ir žiaurios bausmės. Pastebėtina, kad pasakų siužetai ir kai kurios pasakų sekimo ypatybės ilgainiui kinta. Kalbant apie baimės išgyvenimus, smurtinius ir žiaurius elementus linkstama švelninti, o nelaiminga pasakų pabaiga gali būti pakeičiama laiminga. Toks tautosakos kūrinų švelninimas gali turėti neigiamų pasekmių, nes baugios naratyvo vietos yra svarbios vaikų raidai psichologiniu požiūriu. Pasakų ir mitologinių sakmių sekimas padeda vaikui atkurti jį gąsdinančius vaizdinius ir jiems vis pasikartojant šie vaizdiniai yra „perdirbami“, „nukenksminami“, „prisijaukinami“. Tai yra baimės įveikimo metodai, padedantys vaikui susikurti gynybinius mechanizmus.

10. Vaikų bauginimas pasakomis ir mitologinėmis sakmėmis tradicinėje lietuvių kultūroje turėjo tris paskirtis. Pirmą, veikti kaip didaktinė liaudies pedagogikos priemonė. Būtent žiaurūs ir smurtiniai pasakojamojo folkloro žanrų elementai būdavo pasitelkiami vaikams pamokyti moralinių normų bei socialiai priimtino elgesio, o šių elementų sukelta baimė veikė kaip emocinis dirgiklis, padedantis sustiprinti didaktinį kūrinų poveikį. Antra, sekant pasakas bei sakmes ir įbauginant vaikus buvo siekiama išprovokuoti intensyvius emocinius išgyvenimus, kurie yra neatsiejami nuo visavertės vaiko raidos. Trečia, vaikų bauginimas mažindavo jų nerimą ir padėdavo įveikti baimę. Čia svarbu, kad vaikai, patirdami baimę, jaustųsi saugiai juos supančioje aplinkoje, todėl ypač didelę svarbą turėjo vaikų pasitikėjimu paremtas emocinis ryšys su suaugusiais. Pastarąją pasakų su žiauriais ir smurtiniais elementais sekimo paskirtį – baimės

įveikimą – patvirtina ir su pasakomis dirbusių psichologų bei folkloristų tyrimai.

11. Apibendrinant galima teigti, kad disertacijoje išnagrinėtos vaikų mitinės baimės lietuvių folkloro praktikose atsiskleidžia dviem aspektais: ugdomuoju ir patirtiniu. Aptartos folkloro praktikos rodo, koku būdu ir kaip suaugusiųjų jos buvo pasitelkiamos kaip socialinė-psichologinė vaiko pasaulėvaizdį formuojanti priemonė. Tirtų folkloro praktikų kontekstinėje medžiagoje išsamiai atsiskleidžia, kaip vaikai išgyvendavo baimę. Vienas svarbiausių kriterijų, skiriančių paprastas baimes nuo mitinių, yra pastarųjų patrauklumas. Nepaisant nemalonumo, kurį sukelia baimės ir nerimo patirtys, mitinės baimės taip pat žadina vaikų smalsumą ir turi ypatingą trauką. Tai susiję su numinozine mitinių baimių patirtimi ir estetiniu baimės išgyvenimu, kuris patiriamas per išplėtojo naratyvo folkloro praktikas.

12. Tyrimo chronologiniai rėmai ir disertacijos apimtis lėmė, kad joje buvo nagrinėtos konkrečiam laikmečiui ir kaimo kultūrai būdingos lietuvių folkloro praktikos, susijusios su vaikų auginimu ir mitinėmis baimėmis. Nuo XX a. vidurio, besikeičiant gyvenimo būdai ir švietimo prieinamumui, kito ir folkloro praktikos. Nors disertacijoje aptarta vaikų gąsdinimų kaita iki XX a. pabaigos, ateityje išsamesnių tyrimų lauktų su išplėtojo naratyvo žanrais ir vaikų mitinių baimių patirtimis susijusios folkloro praktikos. Padėtų ir tai, kad tiriant šiuolaikines folkloro praktikas, būtų galima pasitelkti išsamesnę kontekstinę medžiagą, kurios stokojama XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės pasaulėžiūrą atspindinčiuose šaltiniuose.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

TOPIC-RELATED SCIENTIFIC PUBLICATIONS

1. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. „Pasakų sekimas vaikams tradicinėje lietuvių kultūroje: kūrinių su žiaurumo elementais paskirtis“, *Tautosakos darbai*, t. 62, 2021, p. 28–50, <https://doi.org/10.51554/TD.21.62.02>
2. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. “Child-threatening Mythical Creatures in Traditional Lithuanian Culture: Between Real and Constructed Threats of the Mythical World”, *Acta Ethnologica Hungarica*, 64(2), 2019, p. 109–118, <https://doi.org/10.1556/022.2019.64.2.12>
3. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. „Išgąščio samprata tradicinėje lietuvių kultūroje“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 23, 2016, p. 201–209.
4. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. „Vaikų gąsdinimai tradicinėje lietuvių pasaulėjautoje“, *Tautosakos darbai*, t. LI, 2016, p. 177–194, prieiga per internetą: <http://www.llti.lt/failai/TD51%20internetui-167-184.pdf>
5. Džekčioriūtė, Vita. „Kai kurie mitinio varlės įprasminimo aspektai tradicinėje lietuvių pasaulėjautoje“, *Tautosakos darbai*, t. XLVIII, 2014, p. 71–88, prieiga per internetą: http://www.llti.lt/failai/TD48_internetui_71-88.pdf
6. Džekčioriūtė, Vita. „Baimės ir išgąščio psichofizinė raiška lietuvių tradicijoje“, *Liaudies kultūra*, Nr. 5, 2014, p. 64–72, prieiga per internetą: http://www.prigimtaine.lt/media/cms_page_media/22/Vita_Dzek_Vh_HSvIM.pdf

TRUMPOS ŽINIOS APIE DISERTANTĄ

BRIEF INFORMATION ABOUT THE AUTHOR OF THE DISSERTATION

Vita Džekčioriūtė-Medeišienė

E-mail: vita.dzekcioriute@gmail.com

Išsilavinimas

1999–2007 m. bakalauro studijos Vilniaus universitete, biologijos bakalauro laipsnis.

2007–2011 m. magistro studijos Vilniaus universitete, religijos mokslų magistro laipsnis.

2013–2022 m. etnologijos studijos jungtinėje Vilniaus universiteto, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijos doktorantūroje.

Darbovietė

Nuo 2016 m. jaunesnioji mokslo darbuotoja Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

Education

1999–2007: Bachelor degree studies at Vilnius University (Bachelor in Biology)

2007–2011: Master degree studies at Vilnius University (Master in Religious Studies)

2013–2022: Ethnology studies in the joint PhD programme of Vilnius University, Institute of Lithuanian Literature and Folklore and Lithuanian Academy of Music and Theatre

Current employment

Since 2016: junior researcher at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore

NOTES

Vilnius University Press
9 Saulėtekio Ave., Building III, LT-10222 Vilnius
Email: info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
bookshop.vu.lt, journals.vu.lt
Print run copies 25